

**ԵՐԿՐԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՐԳԻ ԵՎ ԵԿԱՄՏԻ ԲԱՇԽՄԱՆ
ՓՈԽԱՌՆՉՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ***

ՀՏԴ 338.1

DOI: 10.52063/25792652-2024.1.20-174

ԱՇՈՏ ՄԱՐԿՈՍՅԱՆ

«ԱՄԲԵՐԴ» հետազոտական կենտրոնի ավագ փորձագետ,
տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր,
ք. Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն
ashotmarkos@rambler.ru
ORCID:0000-0002-5077-4253

ԷԼՅԱՆՈՐԱ ՄԱԹԵՎՈՍՅԱՆ

ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիայի
Մ. Զորթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտի
«Մակրոտնտեսական հիմնախնդիրներ և ֆինանսներ»
գիտական ուղղության ղեկավար,
տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ,
ք. Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն
eleonora_matevosyan@ysu.am
ORCID:0000-0002-9685-4363

ՄԵՐՈՒԺԱՆ ՄԱՐԿՈՍՅԱՆ

«Զաղաքագիտական, իրավագիտական և տնտեսագիտական
հետազոտությունների և կանխատեսումների» ՀԳ,
տնտեսագիտության թեկնածու
ք. Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն
markosyan844@gmail.com
ORCID:0000-0003-3608-0375

Երկրի զարգացման և հատկապես բնակչության կենսամակարդակի
պահպանման և ավելացման ուսումնասիրության նպատակն է վարվող
տնտեսական քաղաքականության և բնակչության բարեկեցության աստիճանի
միջև կապերի ուսումնասիրությունը: Այդ նպատակին հասնելու համար
հեղինակները բացահայտել և առանձնացրել են այնպիսի խնդիրներ, ինչպիսիք
են երկրում ձևավորված տնտեսակարգի և բնակչության եկամուտների
բաշխման հարաբերությունների ուսումնասիրությունը, դրանց համեմատական
վերլուծությունը տարբեր տնտեսակարգերի ժամանակ, ինչպես նաև
բնակչության կողմից եկամուտների կուտակման ու սպառման վրա ազդող
գործոնները:

Հայաստանի Հանրապետության անցած ժամանակահատվածի՝

* Հոդվածը ներկայացվել է 22.03.2024թ., գրախոսվել՝ 05.04.2024թ., տպագրության
ընդունվել՝ 30.04.2024թ.:

պետականաշինության ճանապարհի ուսումնասիրության և վերլուծության հիման վրա փորձ է արվել բնութագրել և գնահատել երկրի սոցիալ-տնտեսական ձեռքբերումները 1965-1980 թթ.-ին, երբ Հայաստանը նախկին Խորհրդային Միության հանրապետություններից մեկն էր, ինչպես նաև քննարկվել է Հայաստանի երրորդ հանրապետության 2010-2023 թթ.-ի մակրոտնտեսական մի շարք ցուցանիշների փոփոխության վարքագիծը ու դրանք համեմատել Խորհրդային Հայաստանի զարգացման ընտրված տասնհինգամյա ցուցանիշների հետ:

Ուսումնասիրության արդյունքում ստացված օրինաչափություններն ու դասերը վկայում են այն մասին, որ միշտ չէ, երբ շուկայական տնտեսությունը բնակչության բարեկեցության համար լավագույն միջավայր է ստեղծում, ուստի կարևոր է պետության ակտիվ և նպատակադրված սոցիալական քաղաքականությունը:

Հիմնաբառեր` տնտեսական քաղաքականություն, ազգային եկամուտ, սպառման և կուտակման ֆոնդեր, ՀՆԱ, մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ, հավելյալ արդյունքի նորմա, հասարակական սպառման ֆոնդեր, սոցիալական վճարումներ և արտոնություններ, բնակչության իրական եկամուտների աճ:

Ներածություն

Հայաստանի Հանրապետությունում անկախության հռչակումից հետո երկրի առջև դրված հիմնական խնդիրներից մեկը հասարակական հարաբերությունների այնպիսի համակարգի ձևավորումն էր, որը թույլ կտար ապահովել հասարակության կայուն զարգացումը, պայմաններ կստեղծեր քաղաքական և սոցիալ-տնտեսական հարաբերությունների հետագա էվոլյուցիան ապահովելու համար: Հայաստանի երրորդ հանրապետության ազատ շուկայական հարաբերությունների անցման ավելի քան երեք տասնամյակի փորձը ցույց է տալիս, որ այդ անցումը միագիծ չի եղել. այն առաջ է մղվել բազմաթիվ թերություններով և բացթողումներով, ինչը պահանջում է առաջիկա զարգացումների համար, նախ և առաջ պարզել դրանց պատճառները և հետևանքները, ինչպես նաև հաշվի առնելով անցյալի դասերը` բարեփոխումների ճանապարհով մեծացնել տնտեսության կառավարելիության մակարդակը և արդյունավետությունը և ավելի բարձր տնտեսական աճի տեմպերով ավելացնել բնակչության կենսամակարդակը:

Ինչպես ամօրյա կյանքում, այնպես էլ մասնագիտական գրականությունում օգտագործվում է հետևյալ ասույթը` «նորը լավ մոռացված հիմն է»: Այս արտահայտությունն օգտագործվում է այն իմաստով, որ հատկապես սոցիալ-տնտեսական զարգացման ցանկացած փուլում ձևավորվում են ոչ միայն կառավարման և զարգացման բացասական փորձ և մեթոդներ, այլև դրական կարողություններ և կառավարման հմտություններ: Չէ՞ որ հաճախ կառավարման և հասարակության կյանքի կազմակերպման ճանապարհին թույլ տրված բացթողումները և սխալները նույնպես բնորոշ են զարգացմանը և սխալվելը կամ թերությունները նույնպես որոշակի իմաստով զարգացման և փորձի կուտակման առումով կամ հետևանք են կամ արդյունք: Կարևոր է նկատել նաև, որ պատմության և հասարակության զարգացման ճակատագրական պահերին քիչ չեն այն դեպքերն ու իրավիճակները, երբ «օճառաջրի հետ միասին, հաճախ փողոց է նետվում նաև երեխան»: Այսպիսի հանգամանքն ավելի հաճախ կրկնվում է հիմնականում երկու պատճառով: Առաջին պատճառը պայմանավորված է հնից ազատվելու հասարակության շտապողականությամբ, երբ տասնամյակների ընթացքում ձևավորված սոցիալ-տնտեսական զարգացման թերություններից, զարգացումը կաշկանդող կամ այն դանդաղեցնող բարքերից, գրված ու չգրված օրենքներից և կանոններից հասարակությունը երբեմն ցանկանում է օր առաջ ազատվել: Այս դեպքում, ձևավորված հեղափոխական իրադրությունը լուծվում է առանց միևնույն վերջ հաշվի առնելու այն սոցիալական և տնտեսական գինը, որը հասարակությունը պետք է վճարի

այդ անցման համար: Երկրորդ պատճառն այն է, որ այդ անցման և Նոր հարաբերությունների ձևավորման ժամանակ հաշվի չի առնվում հասարակության անցյալի զարգացման դրական և կուտակված փորձը, որը պարունակում է «ռացիոնալ հատիկներ» և որոնք ոչ միայն կարող են նպաստել Նորին անցնելու հարաբերությունների կառուցման գործին, այլև դրանք առավել հաճախ սոցիալ-տնտեսական զարգացման միակ «զսպանակն» են լինում հասարակության առաջընթացն ու արդյունավետ բարոյա-հոգեբանական միջավայր ստեղծելու ճանապարհին: Հոդվածի նպատակն է բացահայտել երկրի տնտեսակարգի և եկամուտների բաշխման փոխառնչությունները և ազդեցությունները: Այդ նպատակին համենելու համար դրվել են հետևյալ հիմնախնդիրները: հասարակության տնտեսակարգի բնույթի վրա սեփականության իրավունքի պատկանելիությունը (համաժողովրդական (պետական) թե մասնավոր), ինչպես է ձևավորվում եկամուտը կամ ՀՆԱ-ն տարբեր տնտեսակարգերում, ինչպիսի մոտիվացիոն (շահադրդման) կառուցակարգեր են ձևավորում մարդկային կապիտալի աշխատանքը խթանելու համար, տնտեսակարգի բնույթից կախված՝ ինչ համամասնությամբ և ինչ խմբերի միջև է բաշխվում հասարակության ստեղծած եկամուտը, տնտեսակարգը ինչպես է կախված հավելյալ արդյունքի մեծությունից:

Մեթոդաբանություն

Աշխատանքում կիրառվել են սոցիալ-տնտեսական զարգացման վիճակագրական շարքերի համեմատություններ և մեթոդներ, որոնք հնարավորություն են տալիս պատմական տարբեր ժամանակահատվածների կտրվածքով համադրելի դարձնելու մակրոտնտեսական հիմնական ցուցանիշները և որոնց հիման վրա կատարել ինչպես վերլուծություն, այնպես էլ առաջարկել որոշակի եզրահանգումներ: Հետազոտության տնտեսագիտական և պատմական մեթոդների կիրառումը թույլ է տալիս տարբեր ժամանակահատվածներում և տարբեր տնտեսական համակարգերում գործունեություն իրականացրած և դրանց մասը համարվող Հայաստանի Հանրապետության օրինակով ցույց տալու այնպիսի խոշոր տնտեսական միության (ինչպիսին է նախկին Խորհրդային Միությունը) և բացահայտելու այդ միության ինչպես հարաբերական առավելությունները, այնպես էլ զարգացման անվտանգ պայմանների ապահովման հնարավորությունները: Անկախացումից հետո Հայաստանի Հանրապետությունը կանգնել է ազգային անվտանգության ապահովման և Նոր գործընկերների որոնման ճանապարհին, որը ուղեկցվել է հարևան երկրների հետ ռազմական ընդհարումներով: Ուսումնասիրությունում կիրառված հիմնական մեթոդը պատմագիծ համեմատական (ժամանակագրական) գործիքակազմն է, որի միջոցով համեմատություններ են կատարվել նախկին Խորհրդային Միության ազգային եկամտի, դրա կազմի մեջ մտնող Հայաստանի Հանրապետության 1965-1980 թթ. և Հայաստանի երրորդ հանրապետության (2010-2023 թթ.) ՀՆԱ-ի օգտագործման ցուցանիշների վերաբերյալ: Հատկապես կարևորվել է ազգային եկամտի սպառման և կուտակման կառուցվածքի շարժընթացի փոփոխությունները:

Գրականության ակնարկ

Ժամանակակից գիտնականները ուսումնասիրել են կապիտալիզմի տարբեր ասպեկտներ՝ ներառյալ եկամուտների անհավասարությունը, գլոբալացումը և տեխնոլոգիական առաջընթացի ազդեցությունը:

Կոնվերգենցիայի տեսություններն առաջադրում են, որ ժամանակի ընթացքում տարբեր տնտեսական համակարգեր, ինչպիսիք են սոցիալիզմը և կապիտալիզմը, կմիավորվեն դեպի ընդհանուր մոդել (Barro, 407-443):

Մյուսները շեշտում են ինստիտուցիոնալ տարբերությունների, մշակութային գործոնների և պատմական ժառանգության պահպանումը, որոնք կարող են խոչընդոտել մերձեցմանը:

Էմպիրիկ ուսումնասիրությունները վկայում են կոնվերգենցիայի դինամիկան այնպիսի ոլորտներում, ինչպիսիք են եկամտի մակարդակը, արտադրողականության աճը և ինստիտուցիոնալ որակը, տարբեր բացահայտումներով՝ կապված երկրների և տարածաշրջանների միջև կոնվերգենցիայի աստիճանի հետ (Acemoglu and Simon, 949-995):

Ընդհանուր առմամբ, սոցիալիզմի, կապիտալիզմի և կոնվերգենցիայի տեսությունների մասին գրականությունը արժեքավոր պատկերացումներ է տալիս տարբեր տնտեսական համակարգերի ուժեղ, թույլ կողմերի և դինամիկայի վերաբերյալ՝ ձևավորելով ակադեմիական դիսկուսիոն և տեղեկացնելով տնտեսական զարգացման և սոցիալական բարեկեցության վերաբերյալ քաղաքական բանավեճերին:

1984-ին կուսակցական բազմաթիվ կարգախոսներից մեկը վերաբերում էր պատմության ընթացքում հորինված տոտալիտար պետությանը. «Ով վերահսկում է անցյալը, վերահսկում է ապագան. ով վերահսկում է ներկան, վերահսկում է անցյալը» (Orwell, 313):

Ինչ դասեր կարող ենք քաղել անցյալի պատմությունից: Առաջինն ու ամենակարևորն այն է, որ սոցիալիզմը չի գործում: Այս դասը, հատկապես արժեքավոր է՝ հաշվի առնելով այն փաստը, որ տնտեսապես ազատ երկրներում 18-ից 34 տարեկան երիտասարդների մոտ կեսը կարծում է, որ սոցիալիզմը կատարյալ համակարգ է (Clemens and Globberman, 2023): Բայց սոցիալիզմի իրականությունը հեռու է նյութական առատության և սոցիալական հավասարության խոստացված իդեալից: Ոչ էլ դա թույլ է տալիս, քանի որ Էնգելսը խոստացել էր «մարդու վերելքի անհրաժեշտության թագավորությունից դեպի ազատության թագավորություն» (Engels, 85): Երբ պետությունը տիրապետում և վերահսկում է արտադրության միջոցները, իրական եկամուտները լճանում են: Աշխատողները ենթարկվում են շահագործման: Ապրանքներն ու ծառայությունները (սերահոյալ սոցիալական ծառայությունների մեծ մասը) անհետանում են: Պետական խանութներում չկարողանալով գտնել իրենց ուզածը՝ մարդիկ ապրանքափոխում են իրենց հարաբերությունները՝ օգտագործելով ընկերներին և ընտանիքին՝ ձեռք բերելու այն, ինչ հրամայական (պլանային) տնտեսությունն իրենց չի տա: Սոցիալական կապերը քայքայվում են, ինչի հետևանքով սոցիալական կապերը քայքայվում են: Բյուրոկրատական և քաղաքական էլիտայի նոր դաս է բարձրանում՝ վերահսկելու հասարակության տնտեսական որոշումները: Այս նոր դասը հաճախ քայքայվում է եթևիկ, լեզվական և մշակութային գծերով: Նրա անդամները գերծ են մնացել սոցիալիզմի շատ դժվարություններից՝ ստիպելով նրանց հավերժացնելով աղքատությունը: Ավելին, նրանք ուղիներ են գտնում շահագործելու համակարգը՝ շահույթ ստանալով՝ ոչնչացնելով հարստությունը, այլ ոչ թե ստեղծելով այն: Երկրորդ դասը կարելի է ձևակերպել մարքայան տերմիններով. Հասարակության «վերնաշերտը»՝ նրա մշակույթը, գաղափարախոսությունը, նորմերը և քաղաքացիական ինստիտուտները, սերտորեն միահյուսված են նրա տնտեսական «հիմքին»: Նրանք, ովքեր ձգտում են վերահսկել, թե ինչ են մարդիկ գնում և վաճառում, պետք է նաև վերահսկեն այն, ինչ մարդիկ մտածում և ասում են: Պատճառը պարզ է. մարդկանց մեծամասնությունը կարծում է, որ պետք է կարողանա գնել և վաճառել այն, ինչ ուզում է: Շատերը կարծում են, որ նրանք պետք է կարողանան պայմանագիր կնքել ում հետ ցանկանում են, փոխադարձ համաձայնեցված պայմաններով: Շատերը կարծում են, որ նրանք պետք է կարողանան ձեռք բերել, պահել և օգտագործել իրենց անձնական գույքը, ինչպես ցանկանում են: Նույնիսկ Ստալինը ընդունեց դա՝ 1935 թվականին կոլխոզի բանվորների համաժողովում ասելով, որ «մարդը մարդ է, նա ուզում է իր համար ինչ-որ բան ունենալ»: «Դեռ երկար ժամանակ կպահանջվի մարդու հոգեբանությունը վերամշակելու, մարդկանց բարեկեցիկ ապրելու համար» (Figes, 158):

Այս վերակրթությունը պահանջում է տոտալիտար պետություն: Ամեն ինչ՝ գրականությունը, արվեստը, կրթությունը, երաժշտությունը, ժողովրդական պարը, պետք է լինեն պետության վերահսկողության ներքո: «Ամեն ինչ պետության ներսում, ոչինչ պետությունից դուրս, ոչինչ պետության դեմ»: Ճակատագրի հեգնանքով, հասարակությանը վերահսկելու պետության ջանքերն ավելի դյուրին են դառնում, քանի որ նա արդեն վերահսկում է տնտեսությունը (Applebaum, 496):

Բանն այն է, որ համատարած պետական սեփականության պայմաններում գայթակղություն է առաջանում սեփականաշնորհելու անհատին, նրա ֆիզիկական և հոգևոր ազատությունները՝ աշխատանքը կազմակերպելու մեկ պլանի և միասնական ընթացակարգերի համաձայն: Նման պայմաններում անհատը դիտվում է որպես հավաքական սեփականության մի մասնիկ:

Վերլուծություն

Պետության սոցիալ-տնտեսական զարգացումը բնութագրող մակրոտնտեսական ցուցանիշների համակարգում կարևոր տեղ են զբաղեցնում այն ցուցանիշները, որոնց օգնությամբ առավել ամբողջական և համապարփակ պատկերացում կարելի է կազմել հասարակության առաջընթացի (կամ դանդաղեցման) վերաբերյալ: Ավելին՝ այդպիսի ցուցանիշները ոչ միայն ներկայացնում են զարգացման (կամ դանդաղեցման) քանակական բնութագրերը, այլև ընդգծում են նաև երևույթի որակական կողմերը: Այդպիսի ամփոփ ցուցանիշ է երկրի ազգային եկամտի ցուցանիշը, որը հաճախ անվանվում է Նոր ստեղծված արդյունք (զուտ արդյունք): Վերջինս նշանակում է, որ դրա կազմում ընդգրկված չեն Նյութական ծախսերը, այդ թվում նաև հիմնական միջոցների սպառումը (ամորտիզացիան): Եթե ընդունենք, որ ցանկացած ապրանքի և ծառայության արժեստեղծման գործընթացը (արժեստեղծման շրջան) ընդգրկում է Նյութական ծախսեր (հումքի, վառելիքի, ամորտիզացիոն հատկացումների և այլն), կենդանի աշխատանքի (վարձու աշխատողների) վարձատրությունը և հավելյալ արդյունքը (պետության, կազմակերպությունների (ծեռնարկությունների եկամուտը), ստացվում է՝ յուրաքանչյուր իր կամ առարկա, որը դառնում է ապրանք և ծառայություն՝ դառնալով առք ու վաճառքի առարկա մեկտեղում և ամփոփում է երեք տարբեր բնույթ ունեցող բաղկացուցիչներ (տարր): Այդպիսի բաշխումը (կամ բաժանումը) պայմանավորված է արժեստեղծման գործընթացում դրանցից յուրաքանչյուրի դերակատարմամբ և նշանակությամբ: Բանն այն է, որ ապրանքի կամ ծառայության միավորի հաշվով, ինչպես ողջ հասարակության, այնպես էլ յուրաքանչյուր կազմակերպության և աշխատողի համար կարևոր է Նյութական ծախսերի ոչ թե ավելացումը, այլ ընդհակառակը՝ նվազեցումը: Եվ այս կարևոր հիմնախնդրի (Նյութական ծախսերի նվազեցման) լուծմանն են ուղղված ապրանքի և ծառայության արտադրության (սպասարկման) և շրջանառության բոլոր փուլերում իրականացվող ինչպես տեխնոլոգիական, այնպես էլ դրանց կառավարման բարելավման և նորարարական ջանքերն ու հմտությունները: Այլ է պատկերն ապրանքի և ծառայության արժեստեղծման մյուս բաղադրիչների՝ անհատի և պետության (հասարակության) եկամուտների համար, քանի որ երկու դեպքում էլ կողմերը ցանկանում են առավելագույն հասցնել իրենց եկամուտները: Այս դեպքում առաջանում է Նոր ստեղծված արդյունքը (ազգային եկամուտը) պետության, կազմակերպության և վարձու աշխատողների միջև բաշխելու հիմնախնդիրը:

Ազգային եկամուտն այն մակրոտնտեսական ցուցանիշն է, որն ընդգրկում է երկրի զարգացման հնարավորությունը (ներուժը) լուծելու թե՛ պետության (հասարակության), և թե՛ առանձին անհատների եկամուտների ավելացման կամ այլ կերպ այն «տանող հրթիռն» է, որը կարող է բարձրացնել ինչպես տնտեսության արդյունավետությունը, այնպես էլ բնակչության կենսամակարդակը:

Նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ Նախկին Խորհրդային Միությունն իր եռությամբ պետական սոցիալական պետություն էր, քանի որ այդ հասարակարգի հիմնական տնտեսական օրենքի նպատակը բնակչության հարաճուն պահանջմունքների

բարձրացումն էր, քննարկենք Խորհրդային Միության և Խորհրդային Հայաստանի 1965-1980թթ. ազգային եկամտի ցուցանիշները և դրանց շարժը, պարզենք այն գործիքակազմը, որը կիրառվել է այդ քաղաքականության իրականացման ժամանակ: Համեմատության համար բերված է նաև Հայաստանի երրորդ հանրապետության 2008-2022 թթ. ցուցանիշները:

Ազգային եկամուտը փաստացի իրացման գներով որոշելիս ձեռք է բերվում համադրելիություն, և ապահովվում է կապ հասարակական արտադրության առանձին տարրերի և դրա հիմնական տնտեսական ստորաբաժանումների միջև:

Ազգային եկամուտը օգտագործման տեսանկյունից բաժանվում է երկու՝ սպառման և կուտակման ֆոնդերի, որոնց հարաբերակցությունը պատկերացում է տալիս հասարակության ընթացքի սպառման և ապագայի համար կատարված ծախսերի մասին:

Ազգային եկամտի երեք քառորդը ծախսվել է սպառման համար, և հաշվի առնելով բնակարանային և սոցիալ-մշակութային շինարարության ծախսերը՝ ազգային եկամտի չորս հինգերորդն անմիջականորեն ուղղվել է ժողովրդի բարեկեցությանը. տասներորդ հնգամյա պլանի ընթացքում այդ գումարը կազմել է 1625 մլրդ ռուբլի՝ ավելանալով 334 մլրդ ռուբլով կամ 26 տոկոսով ավելի, քան իններորդ հնգամյա պլանի ժամանակ:

Այդուհաս 1-ում բերված է ԽՍՀՄ ազգային եկամտի օգտագործումը սպառման և կուտակման համարը, կառուցվածքը և հավելյալ արդյունքի նորման 1965-1980 թթ.:

Աղյուսակ 1

ԽՍՀՄ ազգային եկամտի օգտագործումը սպառման և կուտակման համար, կառուցվածքը և հավելյալ արդյունքի նորման 1965-1980 թթ. (Народное хозяйство СССР в 1980г., էջ 380)

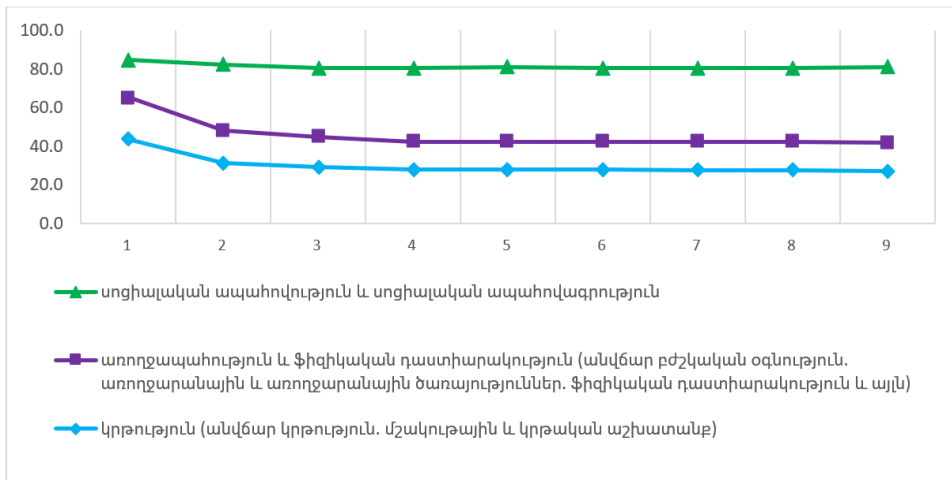
Ցուցանիշները	1965	1970	1975	1976	1977	1978	1979	1980
ազգային եկամուտ, որն օգտագործվել է սպառման և կուտակման համար	190.5	285.5	363	383	399.4	420.6	432.9	450.8
	100	100	100	100	100	100	100	100
այդ թվում՝								
սպառում	140.3	201.3	266.4	279.7	292.5	307.9	323.6	343.61
	73.6	70.5	73.4	73.0	73.2	73.2	74.8	76.2
կուտակում և այլ ծախսեր	50.22	84.2	96.6	103.3	106.9	112.7	109.3	107.2
	26.4	29.5	26.6	27.0	26.8	26.8	25.2	23.8
հավելյալ արդյունքի նորմա, %	35.8	41.8	36.3	36.9	36.5	36.6	33.8	31.2

Նշում. համարիչում՝ փաստացի գներով, մլրդ ռուբլի, հայտարարում՝ տոկոսներով ազգային եկամտի նկատմամբ:

Աղյուսակ 1-ի տվյալներից հետևում է, որ 1965-1980 թթ. ԽՍՀՄ ազգային եկամտի շուրջ ¾-ը 1965 թ.-ի 73.6%-ից 1980 թ.-ին հասել է 76.2 %-ի: Նշված ժամանակահատվածում սպառման նորման (սպառման հարաբերությունը ազգային եկամտին) եղել է կայուն և մեծ փոփոխությունների չի ենթարկվել: «Կուտակում և այլ ծախսերը» կազմել են ազգային եկամտի շուրջ ¼-ը՝ 1965 թ.-ի 26.4%-ից 1980 թ.-ին հասնելով 23.8%-ի: Այսինքն՝ 1965-1980 թթ. ժամանակահատվածում ազգային եկամտի

սպառման ֆոնդը ավելացել է 2.6 տոկոսային կետով, իսկ կուտակում և այլ ծախսերը նվազել են 2.6 տոկոսային կետով: Այդ նույն ժամանակահատվածում հավելյալ արդյունքի նորման (կուտակման և այլ ծախսերի հարաբերությունը սպառման մեծությանը) կազմել է 1965 թ.-ին՝ 35.8%, 1970 թ.-ին՝ 41.8%, 1975 թ.-ին՝ 36.3%, իսկ 1980 թ.-ին՝ 31.2 %: Այսինքն՝ նշված ժամանակահատվածի ծայրակետերում հավելյալ արդյունքի նորման նվազել է՝ 4.6 %-ային կետով, այսինքն՝ նշված մեծության չափով ավելացել է աշխատողների աշխատանքի վարձատրության չափը:

Ազգային եկամտի սպառման ֆոնդի օգտագործումը բնակչության եկամուտների (այդ թվում՝ իրական) աղբյուրը երկրի ազգային եկամտի սպառման ֆոնդն է: Գծապատկեր 1-ում բերված է ԽՍՀՄ բնակչության կողմից ստացված հիմնական վճարումները և արտոնությունները հասարակական սպառման ֆոնդերից 1940-1980 թթ., %:

Գծապատկեր 1. ԽՍՀՄ բնակչության կողմից ստացված հիմնական վճարումները և արտոնությունները հասարակական սպառման ֆոնդերից 1940-1980 թթ., % (Народное хозяйство СССР в 1980г., էջ 381)

Հասարակական սպառման ֆոնդերից բնակչությանն ապահովվում էր անվճար կրթություն և բարձրագույն ուսուցում, անվճար բուժօգնություն, տրվում էին նպաստներ, թոշակներ, ուսանողների կրթաթոշակներ, տարեկան արձակուրդների վճարում, անվճար և գեղչերով ուղևորություններ դեպի առողջարաններ և հանգստյան տներ, նախադպրոցական հաստատություններում երեխաների սպասարկում և մի շարք այլ վճարումներ և արտոնություններ: 1980 թ. վճարումների և արտոնությունների ընդհանուր գումարի 50%-ից ավելին եղել են կանխիկ վճարումները:

Տասներորդ հնգամյա պլանի ընթացքում բնակչությանը տրամադրվել են 527 միլիարդ ռուբլի վճարումներ և արտոնություններ, ինչը 134 միլիարդ ռուբլով կամ 34 տոկոսով ավելին է, քան 9-րդ հնգամյա պլանում:

Պետության տարեկան ծախսերը մեկ սովորողի հաշվով կազմել են՝ ընդհանուր հանրակրթական դպրոցներում՝ մոտ 200 ռուբլի, միջնակարգ մասնագիտական ուսումնական հաստատություններում՝ 700 ռուբլի, բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում՝ ավելի քան 1000 ռուբլի: Մանկամստուրներում մեկ երեխայի խնամքի համար տարեկան ծախսվում էր ավելի քան 580 ռուբլի, իսկ մանկապարտեզներում՝ 500 ռուբլի, ըստ որում, այդ ծախսերի 80%-ը վճարում էր պետությունը: Պետությունը մեկ հիվանդի խնամքի համար օրական հատկացնում էր

ավելի քան 10 ռուբլի:

Պետությունը հոգում էր բնակարանային ծախսերի ավելի քան երկու երրորդը:

Տասներորդ հնգամյա պլանով մշակված սոցիալական զարգացման և ժողովրդի կենսամակարդակի բարձրացման ծրագրին համապատասխան նոր միջոցառումներ են իրականացվել:

Բարձրացվեցին կոլտնտեսության անդամների նվազագույն կենսաթոշակները և իրականացվեցին մի շարք այլ միջոցառումներ՝ ուղղված կոլտնտեսականների կենսաթոշակային ապահովման բարելավմանը, մանկուց հաշմանդամություն ունեցող անձանց նյութական աջակցությանը և ժողովրդական տնտեսությունում կենսաթոշակառուների աշխատանքի խթանմանը:

Բժիշկների առանձին կատեգորիաների համար սահմանվել է տարեկան լրացուցիչ վճարովի արձակուրդ՝ շարունակական աշխատանքային ստաժի համար:

Բարձրացվել են առողջապահական հաստատություններում սննդի և դեղերի գնման ծախսերի նորմերը, ինչպես նաև տարեցների և հաշմանդամների գիշերօթիկ տների պահպանման ծախսերի նորմերը:

Արհեստագործական ուսումնարանների մի շարք կատեգորիաների սովորողների համար սահմանվել են կրթաթոշակների հավելյալ վճարումներ:

Ներդրվել է հանրակրթական դպրոցի աշակերտներին դասագրքերի անվճար տրամադրում: Դրանք տրամադրվում են հանրակրթական դպրոցների 1-5-րդ դասարանների աշակերտներին (Народное хозяйство СССР в 1980 г):

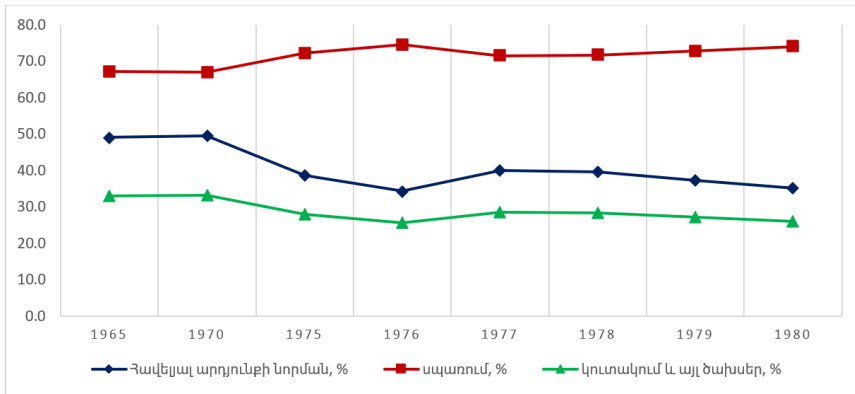
Աղյուսակ 2-ում բերված է ՀԽՍՀ ազգային եկամտի օգտագործումը սպառման և կուտակման համար, կառուցվածքի և հավելյալ արդյունքի նորման: Պատկերավոր ներկայացնելու համար տե՛ս նաև գծապատկեր 2-ը:

Աղյուսակ 2

ՀԽՍՀ ազգային եկամտի օգտագործումը սպառման և կուտակման համար, կառուցվածքը և հավելյալ արդյունքի նորման 1965-1980 թթ. (Народное хозяйство Армянской ССР в 1980г., էջ 170)

Ցուցանիշները	1965	1970	1975	1976	1977	1978	1979	1980
ազգային եկամուտ, որն օգտագործվում է սպառման և կուտակման համար	1520.7	2447.3	3167.8	3280.6	3662.2	3902.5	4115.6	4357
	100	100	100	100	100	100	100	100
այդ թվում՝								
սպառում	1020.3	1637.4	2284.6	2443.9	2616.6	2795.5	2998	3226
	67.1	66.9	72.1	74.5	71.4	71.6	72.8	74.0
կուտակում և այլ ծախսեր	500.4	809.9	883.2	836.7	1045.6	1107	1117.6	1131
	32.9	33.1	27.9	25.5	28.6	28.4	27.2	26.0
հավելյալ արդյունքի նորման, %	49.0	49.5	38.7	34.2	40.0	39.6	37.3	35.1

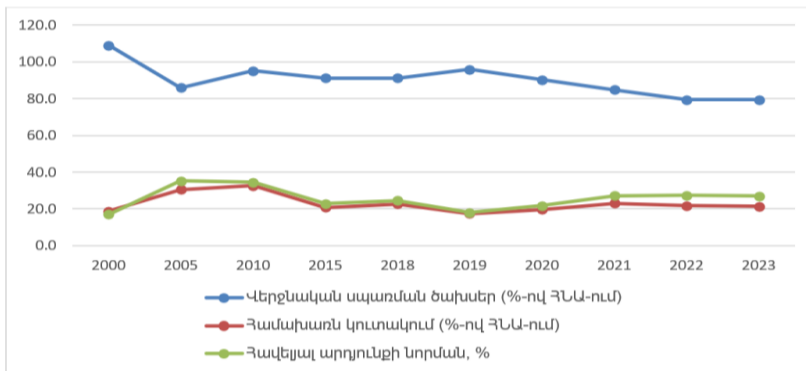
Նշում. համարիչում մլն ռուբլի, փաստացի գներով, հայտարարում տոկոսներով ազգային եկամտի նկատմամբ:

Գծապատկեր 2. ՀԽՍՀ ազգային եկամտի սպառումը և կուտակումը, հավելյալ արդյունքի նորման 1965-1980 թթ. (տոկոսներով) (Народное хозяйство Армянской ССР в 1980 г., էջ 170)

Հատկանշական է, որ ԽՍՀՄ-ի հավելյալ արդյունքի նորմայի նկատմամբ ՀԽՍՀ-ի համապատասխան ցուցանիշները եղել են ավելի բարձր: Այսպես, եթե 1965 թ.-ին ՀԽՍՀ հավելյալ արդյունքի նորման կազմել է 49.0 %, ԽՍՀՄ-ինը՝ 30.8 %, ապա 1980 թ.-ին այդ ցուցանիշները կազմել են համապատասխանաբար՝ 35.1 % և 31.2 %:

ՀՀ ՀՆԱ-ի բաղադրիչ հանդիսացող վերջնական սպառման ծախսերն ունեն հետևյալ շարժընթացը. 2010 թ.-ին այն կազմել է ՀՆԱ-ին՝ 95.1 %-ը, 2015 թ.-ին՝ 91.0%, 2018 թ.-ին՝ 91.3%, 2021 թ.-ին՝ 84.9%, 2022 թ.-ին՝ 79.3 %-ը, 2023 թ.-ին 79.4 %-ը: Համախառն կուտակման ցուցանիշները կազմել են համապատասխանաբար՝ 2010 թ.-ին՝ 32.9%, 2015 թ.-ին՝ 20.7 %, 2018 թ.-ին՝ 24.5 %, 2021 թ.-ին՝ 23.0 %, 2022 թ.-ին՝ 21.6 %, 2023 թ.-ին՝ 21.3 %, իսկ հավելյալ արդյունքի նորման համապատասխանաբար՝ 34.6 %, 22.8 %, 24.5 %, 27.1 %, 27.3 %, 26.9 % (գծապատկեր 3):

Կազմվել և հաշվարկվել է Հայաստանի ազգային հաշիվները համապատասխան տարիների վիճակագրական տվյալների հիման վրա:

Գծապատկեր 3. ՀՀ ՀՆԱ-ի օգտագործումն ըստ հիմնական ծախսային բաղադրիչների միջին տարեկան արժեքի, կառուցվածքի և հավելյալ արդյունքի նորման 2010-2023 թթ.

Եզրակացություն

ՀՀ ՀՆԱ-ի կազմում սպառման մակարդակի բարձր ցուցանիշը հետևանք է այն հանգամանքի, որ ՀՀ-ում բնակչության մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ի մեծությունը ցածր է, որից տուժում է համախառն կուտակումը (ցածր է դրա մակարդակը), իսկ ցածր արտադրողականության պատճառով սահմանափակ են նաև հավելյալ արդյունքի նորմայի ցուցանիշի ավելացման հնարավորությունները, որը և կաշկանդում է ՀՆԱ-ի ավելի բարձր տեմպերով ավելացմանը:

Երկրի տնտեսակարգի բնույթը ձևավորվում է արտադրության միջոցների նկատմամբ սեփականության իրավունքով: Սոցիալիզմի միջնաբերդ հորհրդային Միության սահմանադրությամբ ամրագրվել էր արտադրության միջոցների նկատմամբ համաժողովրդական (պետական) սեփականության իրավունքը, իսկ Հայաստանի Հանրապետությունում սահմանադրությամբ (2015 թ.-ի փոփոխություններով) ամրագրված է գերակայող մասնավոր սեփականության փաստը: Տնտեսության բնույթից կախված՝ իրականացվում է ստեղծված եկամտի (ազգային եկամտի, ՀՆԱ-ի) բաշխումը: Եվ եթե սոցիալիստական արտադրահարաբերությունների ժամանակ, ինչպես հորհրդային Միությունում էր, այնպես էլ հորհրդային Հայաստանում ազգային եկամուտը բաշխվում էր բնակչությանը, որպես սեփականատիրոջ և ազգային եկամտի (սպառման ֆոնդը) և այդ զարգացումը ապահովվող կուտակման ֆոնդի (որի սեփականատերը նույնպես բնակչությունն էր), ապա Հայաստանի Հանրապետությունում եկամտի բաշխման գործընթացը իրականացվում է վարձու աշխատողների, սեփականատերերի և պետության միջև: Տարբեր պատմական պայմաններում եկամուտների համադրության ապահովման համար կիրառվել է Հայաստանի Հանրապետության ՀՆԱ-ի օգտագործման ցուցանիշը, որը բաշխվում է վերջնական սպառման ծախսերի և համախառն կուտակման ֆոնդի միջև:

Նախկին հորհրդային Միությունը տնտեսական աճի բարձր տեմպերի շնորհիվ հասել էր բնակչության կենսամակարդակի որոշակի ապահովման, որի հիմնական ռեսուրսը ձևավորում էր արդյունաբերությունը: Բավական է նշել, որ ազգային եկամտի կեսից ավելին (1975, 1980 թթ.) արտադրվել է արդյունաբերության կողմից: Կարևոր է ընդգծել նաև, որ ՆԽՄ-ում ազգային եկամտի օգտագործումը և կառուցվածքը սպառման և կուտակման համար պլանավորվում էր ըստ հնգամյակների և երկրի մասշտաբով հաստատվող մակրոտնտեսական ցուցանիշ էր (նույնն էր նաև միութենական հանրապետություններում): Այսպես ՆԽՄ ութերորդ հնգամյա պլանով (1966-1970 թթ.) նախատեսված էր սպառման ֆոնդը հասցնել ազգային եկամտի 78.1 %-ի, իններորդ հնգամյակում (1971-1975 թթ.) 72.3 %-ի: ՆԽՄ ազգային եկամտի օգտագործման կառուցվածքի ցուցանիշները 1965-1980 թթ. վկայում են, որ եթե 1965 թվականին ազգային եկամտի սպառման ֆոնդի բաժինը կազմել է 73.6 %, ապա 1980 թ.-ին՝ 76.2 %, ինչն էլ այդ նույն ժամանակահատվածում բնակչության իրական եկամուտներն ավելացրել է շուրջ երկու անգամ:

Սոցիալիզմի ժամանակ բնակչության եկամուտների կուտակման կարևոր աղբյուր էին հասարակական սպառման ֆոնդերը, որոնց միջոցով տրված վճարումները և արտոնությունները ապահովում էին կրթության (այդ թվում՝ կրթաթոշակների), առողջապահության և ֆիզիկական դաստիարակության, բժշկական օգնության, սոցիալական ապահովության և սոցիալական ապահովագրության, բնակարանային ֆոնդի պահպանման պետական ծախսերը: Բավական է նշել, որ հասարակական սպառման ֆոնդերից տրված վճարումներն ու արտոնությունները բնակչության մեկ շնչի հաշվով, եթե 1965 թ.-ին կազմել են 182 ռուբլի, 1970 թ.-ին՝ 263 ռուբլի, 1975 թ.-ին՝ 354 ռուբլի, ապա 1980 թ.-ին՝ 438 ռուբլի: Այդպիսով՝ հասարակական սպառման ֆոնդերը հասարակության բոլոր անդամների համար կյանքական հիմք էին ստեղծում վերը նշված ծառայությունների

հասանելիության և մատչելիության համար: Ըստ Էության, Նախկին Խորհրդային Միությունում ստեղծվել էր պետական սոցիալական պետություն:

Հավելյալ արդյունքի նորման (կուտակման հարաբերակցությունը սպառմանը), որը բնութագրում է եկամտի բաշխման համամասնությունը աշխատողի և պետության միջև ունեցել է հետևյալ շարժը. 1965 թ.-ին՝ 35.8%, 1970 թ.-ին՝ 41.8%, 1975 թ.-ին՝ 36.3%, 1980 թ.-ին՝ 31.2%: Խորհրդային Հայաստանում նույնպես նկատվել է ազգային եկամտի աճի բարձր ցուցանիշներ՝ 1980 թ.-ին 1965 թ.-ի համեմատությամբ 324.2%, կամ 1980 թ.-ին 1975 թ.-ի համեմատությամբ 150.5%, կամ տարեկան հավելվածը կազմել է 10%-ից ավելի:

Նախկին Խորհրդային Հայաստանում (ՆԽՀ) ազգային եկամտի սպառման ֆոնդի բաժինը կազմել է 1965 թ.-ին՝ 67.1%, 1970 թ.-ին՝ 66.9%, 1975 թ.-ին՝ 72.1%, 1980 թ.-ին՝ 74.0%, որը ավելի ցածր ցուցանիշ էր ՆԽՄ համապատասխան ցուցանիշի համեմատությամբ: ՆԽՀ-ում հավելյալ արդյունքի նորման կազմել է. 1965 թ.-ին՝ 49.0%, 1970 թ.-ին՝ 49.5%, 1975 թ.-ին՝ 38.7%, 1980 թ.-ին՝ 35.1%, ինչը ՆԽՄ-ի համապատասխան ցուցանիշի համեմատությամբ միշտ էլ ավելի բարձր է եղել: ՆԽՀ-ում բնակչության իրական եկամուտները 1965-1980 թթ. ավելացել են շուրջ երկու անգամ (1980 թ.-ին հատկանշական է նաև նշել, որ ՆԽՄ հանրապետությունների շարքում ազգային եկամտի աճի տեմպերը 1980 թ.-ին 1970 թ.-ի համեմատությամբ կազմել է 208 %, ինչը ամենաբարձր ցուցանիշն է (այդ նույն ժամանակահատվածում ՆԽՄ համապատասխան ցուցանիշը կազմել է 162%): ՀՀ ՀՆԱ-ի ցուցանիշը 2008-2012 թթ. (միագումար) կազմել է 17.9 մլրդ դրամ, 2013-2017 թթ.՝ 25.1 մլրդ դրամ, 2018-2022 թթ.-ին՝ 34.2 մլրդ դրամ: Հավելյալ արդյունքի նորման կազմել է համապատասխանաբար՝ 33.6%, 21.4%, 23.8%: Ըստ առանձին տարիների հավելյալ արդյունքի նորման կազմել է 2010 թ.-ին՝ 24.6%, 2015 թ.-ին՝ 22.8%, 2018 թ.-ին՝ 24.5%, 2023 թ.-ին՝ 26.9%, ինչը վկայում է, որ ՀՀ-ում եկամուտների բաշխման համակարգը կարիք ունի արմատական բարեփոխումների:

ՀՀ ազգային անվտանգության (այդ թվում նաև տնտեսական) ապահովման նկատառումներից ելնելով՝ պետք է անդամակցել առաջին հերթին արդյունավետ տնտեսական միությունների, կամ էլ երկկողմանի հարաբերություններ հաստատել բազմաթիվ երկրների հետ:

ՕԳՏԱԳՈՐԾԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. *Народное хозяйство Армянской ССР в 1980г.* Статистический ежегодник, Ереван, Айастан, 1981, с. 170.
2. *Народное хозяйство СССР в 1980г.* Статистический ежегодник, М. Финансы и статистика, 1981, с. 380-382.
3. Acemoglu, Daron, and Simon, Johnson. «Unbundling Institutions». *Journal of Political Economy*, vol. 113, no. 5, 2005, pp. 949–995.
4. Applebaum, Anne. *Iron Curtain: The Crushing of Eastern Europe*, Anchor. 2012, pp. 1944-1956.
5. Barro, Robert J. «Economic Growth in a Cross Section of Countries». *The Quarterly Journal of Economics*, vol. 106, no. 2, 1991, pp. 407–443.
6. Clemens, Jason, and Steven Globerman. *Perspectives on Capitalism and Socialism: Polling Results from Canada, the United States, Australia, and the United Kingdom*. Fraser Institute. <<https://www.fraserinstitute.org/sites/default/files/perspectives-on-capitalism-and-socialism-polling.pdf>>, Available: October 30, 2023.
7. Engels, Frederick. *Socialism: Utopian and Scientific*. Translated by Edward Aveling. Sanage Publishing. 1880.
8. Figes, Orlando. *The Whisperers: Private Life in Stalin's Russia*. Metropolitan Books. 2008.

9. Orwell, George. 1984. Original Classic Editions. 1949.

WORK CITED

1. Narodnoe hozjajstvo Armjanskoj SSR v 1980g. Statisticheskij ezhegodnik, Erevan, Ajastan, 1981, s. 170 [National Economy of the Armenian SSR in 1980. Statistical Yearbook, Yerevan, Ayastan, 1981, page 170] (In Russian).
2. Narodnoe hozjajstvo SSSR v 1980g. Statisticheskij ezhegodnik, M. Finansy i statistika, 1981, s. 380-382 [National economy of the USSR in 1980. Statistical yearbook, M. Finances and Statistics, 1981, page 380-382] (In Russian).

THE INTERACTION OF THE COUNTRY'S ECONOMIC SYSTEM AND INCOME DISTRIBUTION

ASHOT MARKOSYAN

*«Amberd» Research Center, Senior Expert,
Doctor of Economics, Professor,
Yerevan, the Republic of Armenia*

ELYANORA MATEVOSYAN

*National Academy of Sciences of the RA,
Institute of Economics after M. Kotanyan,
«Macroeconomic Issues and Finances»
Scientific Direction, Head,
Ph.D. in Economics, Associate Professor,
Yerevan, the Republic of Armenia*

MERUZHAN MARKOSYAN

*«Political, legal and Economic Research and Forecasting» NGO,
Ph.D. in Economics,
Yerevan, the Republic of Armenia*

The purpose of studying the state of development of the country and, especially, the policy of maintaining and improving the standard of living of the population is to study the relationship between the ongoing economic policy and the level of well-being of the population. To achieve this goal, the authors identified and outlined such problems as the study of the connection between the current economic system in the country and the practice of distributing income of the population, their comparative analysis in the context of different economic systems, as well as factors influencing the accumulation and consumption of the income.

Based on the study and analysis of the path of state building of the Republic of Armenia over the past period, the authors of the article made an attempt to characterize and evaluate the achievements in the socio-economic development of the country during the 1965-1980s, when Armenia was one of the republics of the former Soviet Union, and also to discuss the dynamics of change a number of macroeconomic indicators of the Republic of Armenia for 2010-2023, and compare them with selected fifteen-year development indicators of Soviet Armenia.

The patterns and lessons learned from the study indicate that a market economy does not always create the best conditions for ensuring the well-being of the population, therefore an active and targeted social policy of the state is important.

Key words: *economic policy, national income, funds of consumption and savings, GDP, GDP per capita, rate of surplus product, public funds of consumption, social payments and benefits, growth of real income of the population.*

ВЗАИМОУСЛОВЛЕННОСТЬ ЭКОНОМИЧЕСКОГО СТРОЯ СТРАНЫ И РАСПРЕДЕЛЕНИЯ ДОХОДОВ

АШОТ МАРКОСЯН

*старший эксперт исследовательского центра «Амберд»,
доктор экономических наук, профессор
Ереван, Республика Армения*

ЭЛЯНОРА МАТЕВОСЯН

*руководитель научного направления
«Макроэкономические проблемы и финансы»
Института экономики им. М. Котаняна
Национальной академии наук РА,
кандидат экономических наук, доцент
Ереван, Республика Армения*

МЕРУЖАН МАРКОСЯН

*Общественная организация «Политологических,
юридических и экономических исследований и прогнозирования»,
кандидат экономических наук,
Ереван, Республика Армения*

Целью изучения состояния развития страны и особенно политики сохранения и повышения уровня жизни населения в данном исследовании является изучение взаимосвязей между проводимой экономической политикой и уровнем благосостояния населения. Для достижения поставленной цели авторы выделили и обозначили такие проблемы, как исследование связи между сложившейся в стране экономической системой и практикой распределения доходов населения, их сравнительный анализ в условиях действия различных экономических систем, а также факторы, влияющие на накопление и потребление доходов населения.

На основе изучения и анализа пути государственного строительства Республики Армения за прошедший период авторами статьи предпринята попытка охарактеризовать и оценить достижения в социально-экономическом развитии страны за 1965-1980-е годы, когда Армения была одной из республик бывшего Советского Союза, а также обсудить динамику изменения ряда макроэкономических показателей Республики Армения за 2010-2023 гг. и сопоставить их с выбранными пятнадцатилетними показателями развития Советской Армении.

Обнаруженные в результате исследования закономерности и выводы свидетельствуют о том, что рыночная экономика не всегда создает наилучшие условия для обеспечения благополучия населения, поэтому важна активная и целенаправленная социальная политика государства.

Ключевые слова: *экономическая политика, национальный доход, фонды потребления и накопления, ВВП, ВВП на душу населения, норма прибавочного продукта, общественные фонды потребления, социальные выплаты и льготы, рост реальных доходов населения.*